

POKOPALIŠČE

Smiljan Rozman

Nekoč je bilo pokopališče v mestu, stisnjeno med mestne hiše, vrtnarijo in šolo, tako da so otroci v odmorih gledali stare ciprese, kapelico ob vhodu in grobove, ki so bili videti iz prvega nadstropja kot v vrstah zložene domine. Ker je med vojno manjkalo prostora za gradnjo barak, so začeli staro pokopališče ravnati in prevažati kosti umrlih na novo pokopališče v predmestju.

Pred vojno bi gotovo tega ne storili. Že zato ne, ker je bila na starem pokopališču kapelica z grobom nekoč zaslužnega škofa. Meščani so ga hoteli po vsej sili proglasiti za svetnika. Zaradi tega so bile v Rimu štiri delegacije, zbirali so po mestu denar in kazalo je že, da se bo stvar posrečila, pa je prišla vojna in vse je padlo v vodo. Morda bi pokopališča še ne premestili, toda pri nekem bombardiranju so ga letala hudo poškodovala. Grobovi, nekoč lepo razvrščeni v vrstah, so se zdaj pogrezali v bombne lijake, nagrobni kamni so ležali po poteh, ki so se pred bombardiranjem tako lepo belile v soncu, in vse skupaj je bilo podobno velikemu stavbišču.

Delavci so teden dni zasipavali lijake, spravljali na kup kosti in vozili nagrobnike k zunanji ograji, kamor so jih prihajali meščani ogledovat. Premožnejši so takoj po tem dogodku kupili prostor na novem pokopališču v predmestju, naložili nagrobni kamen na voz in ga prepeljali tja. Včasih so poprosili grobarja, naj jim nabere nekaj kosti na mestu, kjer je stal prej nagrobni kamen. Te kosti so zakopali na novem prostoru. Večina ljudi ni imela denarja za prevoz, za nov prostor, zato se niso prikazali na starem pokopališču, delali so se, kot da bi nič ne vedeli o tem, in pustili, da je občina kosti njihovih svojecev položila v skupni grob ob zadnji ograji novega pokopališča. Toda nekaterim od njih je bilo zaradi tega kasneje žal. Ko so se po naključju znašli na novem pokopališču, morda ob smrti prijatelja, ali pa na dan mrtvih, ko so prišli na pokopališče iz navade. Tavalali so po pokopališču, prebirali imena umrlih in v srcu jih je neprijetno stisnilo, ker niso mogli prebrati imena svoje družine. Pa so takoj naslednji teden odšli na staro pokopališče v upanju, da bodo še našli stari družinski nagrobni kamen. Vračali so se razočarani, ker kamnov že mesece ni bilo tam in so na prostoru starega pokopališča stale barake. Največkrat so potem odšli h kamnoseku, naročili nov kamen, na novem pokopališču pa kupili primeren prostor.

Še nekaj so izgubili meščani s starim pokopališčem: pogrebe. Ko je bilo pokopališče še v mestu, so šli pogrebci od doma umrlega v cerkev, iz cerkve pa naprej na pokopališče. Občina je imela dva mrtvaška voza, belega, manjšega za otroke, črnega, lepo rezljanega, s pozlačenimi palmami za odrasle. Spredaj sta sedela na kozlu dva uslužbenca pogrebnega zavoda v črnih frakih, pošitih s srebrom, zadaj na stopnicah pa sta stala druga dva.

Pogrebci so se zbrali na stanovanju umrlega, sorodniki in ožji znanci v sobi, kjer je pokojnik ležal na parah, sosedi in ostali pa pred hišo. Čakali so, da je prišel duhovnik, in ko je ta prišel, se je začel pogreb vleči proti cerkvi. Stražniki so zaustavili promet, pogreb se je plazil po ulicah kot sita, črna kača, ljudje so postajali na pločnikih, se odkrivali, in ko se je sprevod oddaljil, so se spogledali ter vprašali tiše kot po navadi: »Poslušajte, kdo je pa umrl?« Vprašani je odgovoril: »Pek Kragelj iz Danilove ulice.« »Kdo bi si mislil,« je nadaljeval prvi in drugi je rekel: »Da, res, pa tak junak.« Pokrila sta se, se rahlo drug drugemu priklonila in odhitela vsak na svojo stran z nekim neprijetnim občutkom, da na svetu ni vse v redu. Vendar so se ob pogledu na pogrebe tolažili, da bodo tudi oni nekoč tako častitljivo romali skozi mesto, da se bodo ljudje pred njimi odkrivali, pa čeprav so zdaj nepomembni in revni meščani.

Za sprevodom so se zbirali otroci, se lovili, tekali ob godbenikih (če je bila godba) in kričali, dokler jih ni stražnik nagnal v stransko ulico.

Ko so staro pokopališče premestili, ni bilo več pogrebcev. Na novem pokopališču so postavili mrtvašnice, podobne garažam. Uveljavil se je tudi odlok, da mrličiči ne smejo več ležati na parah doma. Občina je kupila črn poltovorni avto in z njim so prevažali mrličiče v mrtvašnice na novem pokopališču. Lepo rezljana voza sta samevala prašna v šupi Pogrebnega zavoda, lakaji pa so postali navadni grobarji brez pošitih frakov.

Meščani niso več uživali, če je umrl gasilec, poštar ali član pevskega zbora. Pri teh je zmeraj igrala godba. Zdaj je avtomobil pripeljal do hišnih vrat, uslužbenci so potisnili vanj krsto, naložili so vence in avtomobil je zdrvel skozi mesto proti novemu pokopališču. Nekaj dobrega pa je le bilo v tem. Marsikdo od umrlih se je tako vsaj enkrat v življenju peljal z avtom, čeprav morda malo prepozno.

Avtomobil je zavozil pred mrtvašnice, voznik je stopil v urad k Primožu Stezinarju ter mu pomolil listek. Primož je ime zapisal v knjigo in rekel: »Položi ga v sobo številka tri. Ta je prazna.« Krsto

so odnesli v mrtvašnico številka tri, jo položili na mizo, okrog nje pa razvrstili vence in rože.

Mrtvašnice so bile podobne hotelskim garažam. V njih so odležavali ljudje, ki jim je bilo skupno samo to, da so umrli. Razlika med garažami in mrtvašnicami je bila le v tem, da je avtomobile imel človek lahko pred hišo ali na dvorišču. Mrtvašnice pa so bile obvezne, predpisane z občinskim odlokom. Vsak umrlj je moral ležati v mrtvašnici in čakati, da pride vrsta nanj in da ga zagrebejo v točno določeno jamo, lepo skopano, z deskami podprto, da bi se peščena zemlja ne podsula. Mrtvašnice so postale obvezne kot šola. Kratko bivanje v njih je bilo zadnja dolžnost vsakega meščana, preden se je poslovil od svojega mesta.

Izjema so bili le posebno zaslužni meščani. Ti so ležali v veži mestnega magistrata. Le-ti so imeli še vedno pogrebe, na katerih je sodelovalo tudi več godb na pihala in več pevskih zborov.

Ob takih pogrebih so se ljudje spomnili dobrih, starih časov in govorili: »Da, nekoč je bilo lepo. Vsak teden je bilo nekaj lepih pogrebov. Res niso bil vsi tako veliki, tudi godbe pri večini ni bilo, toda pogrebi so le bili. Od vsakega someščana smo se lahko poslovili pri vratih trgovine, pri oknu urada, na prehodu v mestu. Takoj je vse mesto vedelo, kdo je umrl, zdaj pa je tako, da zvemo za pokojnika šele čez nekaj mesecev, ko ga pogrešamo v kavarni, ko nekoga vprašamo: »Kje pa je profesor Pirnat? Je morda bolan?« Znanec te debelo pogleda in reče: »Kaj ne veste? Umrli je pred tremi meseci za pljučnico.«

Zgodilo se je, da je umrl znanec iz iste ulice, pa si zvedel za njegovo smrt šele čez nekaj tednov, ko si po naključju srečal njegovo ženo v črnini. Mrtvaški avto je obratoval tudi zvečer, celo ponoči, ko so ljudje spali, ne da bi slutili, da jih za zmeraj zapušča someščan, ki so ga vsak dan srečavali na cesti, igrali z njim šah in tarok, ali pa morda profesor, ki jih je učil v šoli slovenščine in jih zalezoval po kinih.

Ljudje, ki so stanovali ob novem pokopališču, so se sprva le težko privadili vonju krizantem in razpadajočih vencev. Zdelo se jim je, da se je duh mrtvih priplazil v njihove kuhinje, v sobe, v shrambe in da jih venomer spominja na smrt. Čez dan so puščali okna zaprta in opazovali skozi zavese ljudi v črnem, ki so poskakovali kot lutke po razriti poljski cesti in se izogibali mlak.

Čez nekaj mesecev so se na vse to privadili in začeli misliti na koristi, ki bi jih lahko imeli od pokopališča. Z vrtov so pometali krompir in solato ter začeli gojiti cvetje. Branjevka Marija Pračko je postavila pred vrata pokopališča stojnico. Ni več prodajala zelenjave.

Zdaj je ponujala cvetice, sadje in čokolado. Čez cesto, nasproti pokopališča, je Milan Mrčun odprl gostilno, kjer so si pogrebci po pogrebu oddahnili, popili kozarček vina in pojedli golaž. Poleti pa je pred vhodom na pokopališče prodajal sladoled Ahmed Mujedinovič.

V cerkvi na pokopališču je zvonil Janez Trčko iz druge B, popoldne pa, ko je bil v šoli, ga je zamenjal Marko Gorjanc iz druge C. Nerodno je bilo le, če sta imela športni dan. Takrat sta našla koga tretjega, da ju je zamenjal. Za vsak pogreb sta dobila petdeset dinarjev.

Prvo leto je rasla na novem pokopališču še trava, poti so bile posute z gramozom, ki je lomil ženskam tanke pete, ciprese in breze in vrbe žalujke pa so segale ljudem komaj nad glavo. Čez nekaj let so se drevesa vzpela v nebo in poti so posuli z belim peskom. Še nekaj: pod drevesom so postavili klopce. Bajе se je tega spomnil upokojenec Mihelko, ki je delal honorarno kot knjigovodja pri Pogrebem zavodu. Popoldne so prihajali sem posedat upokojenci, ker je bilo na pokopališču mirno, ker so lahko vdihavali vonj rož, ker so bili blizu svojih dragih pokojnikov. Sedeli so na klopcah, vrtali s palicami luknje v pesek, risali štirikotnike in črte ter zrli po grobovih. Če se je kdo naveličal sedeti, je rekel: »Grem malo k stari.« Vstal je ter se odpravil počasi proti grobu svoje žene. Ostal je tam pol ure, se z njo tiho pogovoril, očistil plevel in odšel čez pokopališče proti gostilni, da si ob kozarčku vina potolaži žalost.

Pozimi so bile klopi spravljene v šupi za mrtvašnicami. Upokojenci so prihajali na pokopališče le tedaj, kadar je nad grobovi obviselo sonce. Prišli so, ne da bi se zmenili med sabo, se molče pozdravili in odhiteli k novim grobovom. Postajali so na ozkih gazeih, postajali ob svežih gomilah, pokritih z zmrznjenimi vencii, in se vračali proti glavnim vratom pokopališča, kjer je imel pisarno upravnik Primož Stezinar. Notri je bilo toplo, dišalo je po mokrih oblekah in znoju, bilo je zakajeno od cigaretne dima in na pečki je vrel čaj. Upokojenci so malo posedeli na klopi ob steni, nakar so pozdravili in odšli čez cesto v gostilno. Tam so kimali do večera vsak ob svojih dveh decijih in zrli v mizo. Ta ali oni je kdaj rekel, kakor da govori sebi: »Pa ga je le vzelo.« Ostali so prikimali in natančno so vedeli, koga je mislil.

Pozimi so bili pogrebi kratki. Pogrebci so se majali čez pokopališče kot črne sence, smrkali v robce in pogrezali roke globoko v žepe. Stali so okoli jame, si meli premrle roke, sopli v dlani in se kar naprej prestopali po snegu. Duhovnik je molil hitreje in vsi so komaj čakali, da bi odšli v toplo gostilno na prigrizek.

Pri grobu je po navadi ostal le Janez Draksler, poštni uradnik v pokoju. Opazoval je grobarja, ki sta zasipavala grob, štel v snegu steptana mesta, stopical okoli jame in si mel roke. Ko sta grobarja opravila, je hodil z rahlim zadovoljstvom mimo svežih grobov. Premišljeval je, koliko ljudi vsak dan umre, in med njimi dosti mlajših od njega. Zdelo se mu je, da se zadnja leta sploh ne stara, nasprotno, celo mlajšega se je počutil in bolj zadovoljnega. In pred leti so mu prerokovali, da ne bo več dolgo živel, zaradi želodca. Taval je po pokopališču, se tiho nasmihal v sive brke, nato pa zavil proti mrtvašnicam. Hodil je od sobe do sobe. Če je našel ob krsti svojca umrlega, se je zapletel z njim v pogovor. Zmeraj ga je zanimalo življenje ljudi, ki so umrli, ki so bili še pred dnevi zdravi, se ljubili, veselili in jezili. Umirali so zmeraj najboljši ljudje (tako so vsaj trdili žalujoči). Zdelo se mu je, da se jim hočejo svojci s to hvalo oddolžiti za vse, kar so jim hudega storili v življenju.

Janez Draksler je prikimaval in vpraševal: »Zakaj je bil dober?«

Sorodniku umrlega je postalo nerodno, ni znal odgovoriti na vprašanje, popraskal se je po bradi, skomignil z rameni in rekel: »Bil je dober, ker je pač bil dober, razumete.«

»Mislite reči, da je bil dober oče.«

»Da, dober oče,« se je razveselil sorodnik.

»In dober brat in dober delavec?«

»Da, seveda, tudi. Preveč je garal v življenju, nikoli ni mislil nase, zmeraj se je žrtvoval za druge, čeprav ni imel nič od tega. Saj razumete, dobroti!«

»Da, razujem. Morda je prav zaradi tega umrl, ker je bil tako dober?«

»Ne, zaradi gripe je umrl. Imel je smolo. Po navadi danes ne umreš zaradi gripe, njega pa je zgrabila, da ni bilo pomoči.«

»Koliko je bil star?«

»Petdeset jih je imel. Čez dva meseca bi moral obhajati tridesetletnico poroke.«

Janez Draksler se je namuznil. Prav tega trenutka je čakal. Rekel je: »Jaz jih imam pa tri in sedemdeset.« Zravnal se je kot sveča.

Sorodnik je rekel samo: »A!«

»Bil sem vse življenje samec.«

»Pa vam ni bilo dolgčas?«

»Ne, prav nič.«

»Tudi zdaj vam ni?«

»Tudi zdaj ne.« Draksler je užival. »Koliko pa je imel otrok?« Pokazal je na krsto.

»Dve dekleti in sina. Sin je zdravnik. Morda ga poznate, doktor Kocmur.«

Spet je bil zadovoljen, ker je že vedel, da mu bo sorodnik začel hvaliti otroke umrlega. »Seveda ga poznam. Tudi hčeri poznam. Starejša je profesorica, mlajša pa je v službi pri Komunalni banki. Prva je poročena s profesorjem Smolnikom.« Bil je ponosen, da pozna toliko ljudi.

»Da, res,« se je razveselil sorodnik. »Kako to, da jih poznate?«

»Bil sem nekoč na pošti. Zato poznam veliko ljudi.«

»Res zanimivo.«

Janez Draksler je nekaj časa molčal, otipaval z očmi vence in razmišljal, koliko so vredni. Nenadoma se je obrnil k sorodniku in ga vprašal: »Kako pa je umrl?«

Človek se je zmedel. »Rekel sem vam že, zaradi gripe.«

»Mislim, če je težko umrl?«

»Težko, da. Tako rad bi še dočakal tridesetletnico poroke.«

»Da, škoda,« je rekel Draksler in nadaljeval: »Kakšna zdravila pa je jemal?«

»Tega ne vem.«

»Škoda, res. Pravite, da bo pogreb ob štirih?«

»Ob štirih.«

»Prišel bom pogledat.«

Odšel je počasi proti gostilni in premišljeval kot tolikokrat poprej, kako bi moral človek umirati. Moral bi zajeti sapo in se narediti lahkega, tako nekako, kot če bi želel ležati na hrbtu v vodi. In moral bi biti pripravljen na smrt. Moralo bi mu biti vseeno, če umre. Ne smelo bi mu biti žal za ničemer, ne za soncem, ki zjutraj vzhaja, ne za drevjem, ki šumi v vetru, ne za telečjo pečenko ne za vinom, tudi za copatami ne. Moral bi se sprostiti, preprosto sprostiti in zaspati. Bil je prepričan, da bo vse to zmogel, in ko je stopil v gostilno, je bil ob tej misli skoraj vesel. Pogledal je zviška ostale upokoјence, saj je bil med njimi najstarejši, pozdravil in sedel mednje. Naročil je dva deci ter si mislil: »Najprej bo šel Maričko, potem žolti Danev in za njim še dva, trije, ki sede zgrbljeni vase kot na pol zmrznjene kavke.« Srkal je vino in jih drugega za drugim prebadal s pogledom, kot da bi jim hotel z očmi odmeriti še tisto betvico življenja, kolikor so ga še imeli.

Ko je sneg skopnel in se je na breze prilepil zelen puh, so pokopališki uslužbenci posuli stezice z novim peskom in postavili pod vrbe žalujke klopi. Takrat so začele prihajati na grobove ženske z

grabljami, motikami in kanglicami. Okopavale so zemljo, sadile cvetje in mirile otroke. Ti so se podili okoli grobov, dokler jih ni nagnal grobar Miha Ržen na zadnji konec pokopališča, kjer so se lahko skrivali v grmovju.

Ženske so prihajale druga k drugi na obisk, pokramljale, kako so preživele zimo, in zdrdrale novice.

Tudi na tem pokopališču je bil neki red. Tako je bila sredina pokopališča pred leti zagotovljena le bogatim meščanom, ker je bil tam prostor mnogo dražji. Veliko grobov je imelo še nemške napise in mnogim bogatim družinam je ostala zdaj od starega bleska samo še velika kamnita grobnica, ki je čakala, da sprejme pod svojo ploščo potomce nekoč spoštovanega imena.

Ob pogledu na te grobnice se je Janeza Drakslerja kljub premišljenemu pričakovanju smrti lotevala zaskrbljenost. Ne vem kaj bi dal, da bi bil pokopan v veliki marmorni grobnici. Misel, da bi bil stisnjen med gramozom, ga je navdajala s tiho grozo. Toda, da bi ga pokopali v grobnici, se mu je zdelo skoraj nemogoče, ker bi nikoli ne mogel prihraniti toliko denarja. Hodil je med grobovi ter skušal pregnati te neprijetne misli. Udarjal je jezno s palico po novo nastem pesku, pozdravljal ženske in prišel na glavno pot, kjer je dvigala velika črna grobnica družine Mayer križ proti nebu.

Ob grobnici je zagledal Mayerjevo vdovo in se tiho razveselil. Postal je in opazoval, kako namešča palmo v kot grobnice. Pri sprednjem robu je zasadila tulipane in očistila črno gladko ploščo, da se je svetila v popoldanskem soncu. Janez Draksler je stopil do grobnice in zakašljaj.

Vdova se je obrnila: »Oh, Janez!« Vzravkala se je in rekla: »Tebe pa res nisem videla celo večnost. Mislila sem, da si bolan. Neke nedelje me je imelo, da bi te prišla pogledat.«

»Tako hitro me pa ne bo vzelo,« se je zarežal, pomencal z nogami in nadaljeval: »Spet je pomlad, kaj?«

»Spet.«

»Pa si bila kar pridna. Nisem vedel, da si tukaj, če ne bi prišel prej.«

»Lahko bi se kaj oglasil pri meni, veš, da sem sama in da mi je dolgčas.«

Draksler se je zlagal: »Bil sem na kmetih pri bratu.«

»Potem pa že,« je dejala in pobrala v torbico preostale čebulice.

»Te motim?«

»Kje neki, saj vidiš, da sem končala.«

Šla sta do vodovoda. Vdova si je umila roke, Draksler ji je držal torbico.

Rekla mu je: »Odpri mi, prosim, torbico.« Vzela je iz torbice robček ter si obrisala roke. »Hvala.« je rekla in se mu nasmehnila.

Sence cipres so se raztegnile čez grobove, rdeče sonce je božalo nagrobne kamne in jih spreminjalo v svetle plamene. Šla sta počasi po glavni poti in pri ograji sedla na klopeco.

Vdova mu je rekla: »Pa bi res lahko prišel malo pogledat.«

»Prišel bom naslednji teden. Res že nisem bil dolgo pri tebi.«

»Pridi jutri popoldne.«

»Skušal bom. Prišel bom ob šestih. Popoldne pa moram biti na pogrebu. Umrli je predsednik Gasilske zveze. Dve godbi bosta in pevski zbor. Tega res ne smem zamuditi.«

»Pa ne, da bi umrl Dolenc?«

»Prav on.«

»Saj je bil jeseni še zdrav.«

»Raka je imel na prsih. To so ugotovili šele pred tremi meseci. Prej so mislili, da ima kaj na pljučih.«

»Torej prideš jutri?«

»Pridem.«

»Zdaj pa moram k Staničevi Milki. Bolna je, že nekaj tednov leži.«

»Česa ne poveš. Pozdravi jo lepo. Na svidenje!«

Šla je proti izhodu. Janez Draksler je gledal za njo in razmišljal, koliko let je od tega, kar sta bila na plesih Glasbene matice. Prvič je prišla z materjo v smešnem krilu z volančki. Kasneje sta se včasih skrivaj sešla ob reki.

Imeli so veliko trgovino na Glavnem trgu, on pa je bil reven poštni uradnik. Kljub temu da je dobro telovadil in da je pel v zboru Glasbene matice, njeni starši niso hoteli nič slišati o njem. Kasneje se je poročila s tovarnarjem Mayerjem, ki je bil mnogo starejši od nje. Včasih je prišla na pošto, bilo ji je nerodno, gledala ga je s poželjivimi očmi in rekla: »Tako dolgčas mi je. On je le redko doma, tavam po hiši in ne vem, kaj bi.«

Svetoval ji je: »Skušaj potovati.«

»Tudi tega sem se naveličala. Če bi imela dobro družbo že, sami pa se mi ne ljubi.«

Nasmehnil se je: »Če bi mogel, bi potoval s tabo.«

Povesila je pogled in rekla: »Na svidenje, spet bom prišla. Jutri potuje v Beograd.«

Bila je med njima tiha prijateljska ljubezen, ki se je ohranila do starih dni.

Vstal je, se spet spomnil grobnice, potem je to misel nehote povezal z Mayerjevo vdovo Klaro in sklenil, da bo šel drugi dan zagotovo k njej.

V cerkvi je zazvonilo. Pogledal je proti mrtvašnicam in pospešil korak. Mrak se je kotalil čez grobove, ženske z motikami so odhajale domov. Nekatero izmed njih so obstale na robu poti in čakale na sprevod. Otroci so se zbrali pri pokopaliških vratih.

Pokopavali so otroka. Morda petnajst črno oblečenih ljudi, krsta majhna, nosila sta jo le dva. Počakal je, da je šel sprevod mimo, potem je šel za pogrebeci do otroškega pokopališča.

Kadar so pokopali otroka, je imel Draksler mučen občutek. Razumel je, da umirajo odrasli, toda nikoli se ni mogel sprijazniti s smrtjo otrok. Otroci so ležali v krstah z začudenimi obrazi, z obtožujočimi stisnjenimi ustnicami, kot da bi zahtevali odgovor, zakaj se je moralo to zgoditi prav njim. Vedno je imel pred očmi njihove sklenjene suhe roke, njihove nežne, še sveže lase, okrašene z venčki, vedno je slišal ob pogledu nanje krik mater, ki so omahovale nad grobom. Otroke so pokopavali na desni strani pokopališča, med vrbe žalujke. Pogrebcev je bilo pri otrocih malo, ker ti še niso poznali dosti ljudi in še tisti, ki so prišli na pogreb, so prišli zaradi staršev in ne zaradi otroka, ki je umrl. Nekateri so bili stari šele nekaj mesecev in zatisnili so oči, ne da bi resnično zaživel. Na otroškem pokopališču ni bilo med grobovi stezic. Gomilice so bile raztresene med vrbbami žalujkami in le redke so imele nagrobnik, na katerem je po navadi pisalo: »Umrli je naš angelček...« Ali pa: »Naša dušica je splavala v nebo...« Nekaj grobov je imelo lesene križe, največ pa se jih je tiho pogrezalo v zemljo. Čez leto jih je prekrila trava in kmalu je ostala od groba le travnata krtina.

Saj niso ljudje pozabil na svoje malčke in zaradi tega zanemarili njihovih grobov, toda po letu, dveh je nadomestil umrlega drug otrok in starši so govorili drug drugemu: »Morda je bolje, da je umrl, lahko bi ostal revež vse življenje,« ter se s tem tolažili. Otroci, ki so umrli, še niso imeli svojega pravega mesta v družbi. Le staršem so nekaj pomenili in ni jim še bilo treba opozarjati ljudi nase z nagrobnimi spomeniki. Bili so otroci in to je bilo dovolj, da je mimoidočega bolno zaskalelo pri duši, da je naskrivaj tiho sklenil roke in zamrmral.

Pred osmo so odhajali s pokopališča zadnji obiskovalci. Ob osmih je Miha zazvonil, kar je pomenilo, da bodo pokopališče zaprli. Miha je potem šel počasi med grobove, in če je srečal še kakšnega zamudnika, je rekel: »Tovariš, zdaj bomo zaprli, prosim, končajte z delom.« Za-

piral je vodovodne pipe, pobiral papir in ga metal v zaboje na križiščih. Vrnil se je pred hišico in spet zazvonil. Ko je zapustil pokopališče zadnji obiskovalec, so grobarji zaklenili vrata, si voščili lahko noč in odšli proti domu, Miha pa se je izgubil v hišici, naslonjeni na pokopališčni zid, kjer je stanoval.

Primož Stezinar je takrat že sedel v gostilni nasproti pokopališča. Po navadi so ga pogrebci povabili v svojo družbo. Preden so odšli, so ga poprosili: »Gospod upravnik, ko bomo uredili grob, vas bomo prosili, da malo popazite nanj.«

»Seveda,« je odvrnil Stezinar. »Storil bom, kar je v mojih močeh.«

Ta stavek se je naučil pri svojem odvetniku. Pred letom dni se je namreč ločil od svoje žene. Prav zaradi žene je posedal po večerih v gostilni nasproti pokopališča. Želel je biti čimmanj doma, ker sta še zmeraj stanovala skupaj, ona v zakonski sobi, on v kabinetu.

Nekega dne, proti večeru, ko je bil Stezinar še v pisarni, se je pred glavnimi vrati pokopališča ustavil motor. Stezinar je skozi okno zagledal svojo nekdanjo ženo, ki je prihajala proti pisarni v črnih zametastih hlačah in rdeči vetrovki. Motorist se je naslonil na motor in zdolgočaseno gledal za njo.

Ko je stopila v pisarno, je Stezinar zardel, vstal, ji šel za korak naproti, potem se mu je to zazdelo neumno in obstal je sredi pisarne.

Ona je rekla: »Zdravo, nekaj se imam pogovoriti s tabo.«

Stezinar se je obrnil k Mihi in rekel: »Pojdi pogledat, če sta Joža in Strgar že gotova.«

Miha je razumel in odšel.

Pogledal je ženo in vprašal: »Kaj je?«

»Jutri se bom izselila.«

»Lepo,« je rekel. »Skrajnji čas.«

»Jaz tudi tako pravim, toda rekla sem ti že, brez radia ne grem. Radio je moj.«

»Kako tvoj?«

»Jaz sem ga kupila.«

»Z mojim denarjem.«

»Pa še kaj. Vsak pol sva dala. In kaj ti bo radio, ko pa nimaš posluha.«

»To te nič ne briga. Za spalnico sva dala tudi vsak pol, pa jo imaš ti.«

»S spalnico je drugo. Imeti hočem tudi radio.«

»Misliš, da sem molzna krava.«

»Ne delaj se mučenika. Če bi ga imel doma, bi ti ga kar sama vzela, ker si ga pa prinesel sem, da te zabava v tej tvoji mrtvaški luknji, sem prišla ponj.«

»Ne dobiš ga,« je rekel Stezinar in stopil pred radio, ki je stal na mizi ob steni.

»Če mi ga ne daš, ti bo prekletó žal.«

»Žal je lahko tebi, ker si se spečala s tistim tvojim ušivim motoristom. Če ti še ni, ti pa bo.«

»Osel, kaj pa sem imela pri tebi.«

»Dom. Pozabila si, kakšna si bila, ko sem te prvič srečal. Prava kmečka Micka, čez leto dni pa sama sebe nisi poznala, čeprav se še zdaj ne znaš obnašati, in ne samo to, postala si domišljjava, in ne samo to, postala si predrzna, nesramna, prava nesramna coprnica, ki bi jo bilo treba zapreti.«

Žena je zakrila z rokami obraz in zaihtela: »Surovež, zmeraj isti surovež, žival v človeški podobi.«

Stezinar se je oprijel mize, zgrabil z rokami za rob in se pre-magoval.

Žena je stopila za korak proti mizi: »Daj radio, bolje, da ga daš.«

»Nikoli,« je zavpil Stezinar. »Raje ga vržem ob tla.«

Spet se je postavil pred radio.

Žena je še huje zaihtela, se obrnila in odhitela iz sobe. Videl jo je, kako je prišla do motorja, kako si je z robcem brisala solze in motoristu nekaj pripovedovala. On ji je pokimal, si snel z glave rdečo motoristično čelado in odšel proti pisarni. Stezinar je zgrabil radio in ga potisnil v omaro. Ko se je obrnil, je motorist stal med vrati. Stopil je v sobo in se približal Stezinarju za korak. Vprašal ga je: »Kdo je kurba?« Ni čakal odgovora. Z vso silo je udaril Stezinarja pod brado, da je ta padel po sobi kot težka vreča krompirja. Potem se je obrnil in odšel.

Stezinar se je zbudil šele, ko se je vrnil Miha. Miha ga je vprašal: »Kaj je, tovariš upravnik?«

Stezinar si je obrisal krvaveče ustnice in rekel: »Nič.« Potem je odšel proti postaji Ljudske milice.

Janez Draksler se je izogibal ponesrečencev. Po tistem, ko je prizdignil nekemu z glave prt, nikoli več ni stopil v mrtvašnico, kjer je ležal ponesrečenec. Njihovi obrazi so bili polni presenečenja, pomešanega s trohico bolesti, ki se še ni mogla razviti v pravo bolešt.

Pri njih je bilo huje v toliko, ker ni nihče pričakoval, da bodo umrli. Bili so zdravi, veseli, se šalili, čez tri ure pa so bili mrtvi: pri prometni nesreči, pri nesreči na stavbišču, pri tepežu na veselici.

Proti poletju je začelo s pokopališča izginjati cvetje. Ljudje so prinašali na grobove sveže rože, drugega dne zjutraj pa so bile vaze prazne. Prihajali so k Stezinarju v pisarno in se pritoževali. Kasneje, ko ni to nič zaleglo, so se pritožili na samem občinskem odboru. Naj-huje je bilo, ker je Stezinarja poklical referent za komunalno in mu rekel: »Tovariš Primož, to vendar ne gre. Ljudje prinašajo cvetje, to pa kopni kot spomladanski sneg. Ukrenite že nekaj, da se bo stvar razjasnila. Ali so tatovi ali pa delajo to smrkavci iz objestnosti.«

Stezinar si je grizel ustnice: »Skušal bom urediti, tovariš referent. Meni je to nerazumljivo. Vrata so ponoči zaprta. Postavil bom nočno stražo. Tukaj pa je spet problem nadur.«

»To bomo že uredili, samo krivce ujemite.«

Zaradi izginulih rož se je vznemirilo vse pokopališče. Pogovori so postali daljši, živahnejši in nekatere ženske so pred uradom celo vzdigovale pesti. Ni minilo pol ure in že se je prišla pritožiti nova stranka. Nekatere ženske so pripeljale s sabo može, ker so mislile, da bo tako več zaleglo.

Upokojenci so postajali pred uradom, nestrpno čakali, da bi se prišel še kdo pritožiti, majali z glavami in šepetali, da česa takega niso doživeli svoj živi dan. Večina je sumila smrkavce, ki so igrali na travniku za pokopališčem nogomet. Opazili so namreč, da so fantje naredili v živji meji luknjo, skozi katero so se plazili na pokopališče po žogo, če jim je padla čez ograjo. To so povedali tudi Primožu Stezinarju. Ta je takoj z Miho in šepavim Andrejem zadelal luknjo z bodečo žico. Toda nič ni pomagalo. Ponoči so cvetice spet izginile. Naslednjega dne je Primož določil na pokopališču stražo. Res je pomagalo. Nihče ni več kradel rož. Čez teden dni je Primož stražo ukinit.

Na pokopališče je spet legel mir. Upokojenci so se poslovili od Marička in Daneva. Na obeh pogrebih je govoril Janez Draksler in v svojih govorih naštel vse vrline in zasluge umrlih tovarišev. Pevski zbor upokojencev pa je zapel »Vigred se povrne« in še dve drugi pesmi.

Nekega dne so pripeljali v mrtvašnico številka tri cigana, ki je umrl na poti skozi predmestje. Uro za avtomobilom so se pricijazili na treh vozovih njegovi svojeci. Vozove so hoteli postaviti kar pred mrtvašnice. Stezinar jih je komaj prepričal, da je to prepovedano in da naj jih postavijo na travnik za pokopališčem. To so tudi storili.

Potem so šli vsi v mrtvašnico številka tri, sedli na stole, ki so jih prinesli s sabo iz svojih voz, kadili in molčali.

Prvi se je razburil šepavi Andrej. Prišel je v sobico k Stezinarju in rekel: »Tovariš upravnik, cigani bodo posvinjali vso mrtvašnico.«

»Kako posvinjali?«

»Kadijo, čike mečejo na tla in zdaj so privlekli iz svojih torb še kruh, čebulo in slanino in jedo kar v mrtvašnici.«

»Grem pogledat,« je rekel Stezinar, vzel suknjič in šel v mrtvašnico številka tri.

Vrata so bila odprta na stežaj. Ko je stopil pod podboje, je njegova senca padla naravnost čez krsto umrlega. Oči na obeh straneh krste so se zazrle vanj.

»Dober dan,« je pozdravil Stezinar.

Cigani so nekaj zamrmrali.

Vprašal je: »Kdo je tukaj gospodar?«

Iz kota je vstal star možki z dolgimi sivimi brki. Obrisal je nož, s katerim je rezal slanino, v hlače, ga zaprl in rekel: »Jaz, gospod. Kaj pa je?«

Stezinarju je postalo nenadoma nerodno, ker se mu je zazdelo, da ne ve, kaj pravzaprav hoče. Ti ljudje sicer v mrtvašnici kadijo in jedo, toda v nobenem pravilniku ne piše, da bi tega ne smeli počenjati. Vedel je tudi, da mora zdaj nekaj reči, ker so vse oči čakale na to. Obrnil se je k možu: »Od kod ste pa prišli?«

»Iz Prekmurja,« je rekel mož in si zavihal brke.

Ostali so nehali jesti in z odprtimi usti sledili razgovoru.

Stezinar je rekel kar tja v dan: »Malo pazite, da ne boste preveč umazali,« in hitro dodal: »Na svidenje. Pogreb bo jutri dopoldne. To veste?«

Ni čakal odgovora. Obrnil se je, odhitel v sobico ter se jezil nase, ker je rekel tisto o umazaniji.

Cigani so še zmeraj sedeli in zrlili v starega moža. Sonce je stakalo čez prsi umrlega rumeno preprogo. Starec je skomignil z rameni, kot da bi ničesar ne razumel, odšel v svoj kot in odprl nož.

Kmalu se je po pokopališču razvedelo, da so v mrtvašnici cigani. Ljudje so prihajali pred mrtvašnico, škilili vanjo in se vračali, da povedo novico drugemu. Nekateri so bili bolj junaški, stopili so v mrtvašnico in pokojnika poškopili. Otroci so stali ob ograji in zrlili v tri vozove, v konje in dva psa, ki sta se stegovala na verigi.

Popoldne je jokala v mrtvašnici številka štiri gospa Vezjak, vdova po sodnem svetniku dr. Vezjaku, obupano zrla v svojega umrlega moža in tarnala: »Vidite, kam smo prišli. Zdaj leži moj dragi Ivan pod isto

strehu s cigani. Prava sreča, da je mrtev, ker bi tega ne mogel nikoli preboleti.«

Na pokopališče je legal mrak. Miha je pozvonil, preletel s pogledom sence cipres in zaklenil pokopališčna vrata. Šel je k mrtvašnicam in se nemalo začudil, ko je v mrtvašnici številka tri našel cigane.

Rekel jim je: »Zdaj bomo mrtvašnico zaklenili. Iti morate ven!«

Starec je vstal in stopil k vratom: »Ostali bomo tukaj, navada je, da smo vso noč skupaj z umrlim.«

»Že mogoče, toda pri nas ne sme nihče ostati ponoči v mrtvašnici.«

Ženska v kotu je zajokala.

Starec je rekel: »Ostali bomo tu. Zato smo si vzeli tudi hrano.«

Miha je skomignil z rameni: »Hrana me nič ne briga. Poklicaj bom upravnika. Meni je vseeno.«

Starec je pokimal: »Le.«

Miha je z dolgimi koraki odhitel v gostilno nasproti pokopališča. Stopil je k Stezinarju in mu zašepetal: »Tovariš upravnik, cigani nočejo iz mrtvašnice.«

Stezinar ga je presenečeno pogledal: »Res?«

»Res!«

Odšla sta iz gostilne, pohitela mimo vrste grobov ter se ustavila pred mrtvašnico. Stemnilo se je že bilo. V mrtvašnici sta goreli dve sveči in nad svečami sta se proti stropu vlekla trakova belega dima.

Stezinar je rekel starcu: »Moral boste ven. Mrtvašnice ponoči zaklenemo.«

Starec je vstal. »Navada je, da ostanemo pri pokojniku.«

Stezinar je z razumevanjem pokimal: »Nič se ne da pomagati, takšni so predpisi. Če ne boste šli ven, bom moral poklicati stražnika. Bolje, da greste sami in da si ne nakopljete sitnosti.«

Žena v kotu je spet zajokala, za njo sta zacvilili še dve. Stezinar se je nerodno prestopal na mestu in si grizel ustnice.

Starec je rekel: »Ostali bomo tukaj.«

»Kakor hočete,« je skomignil Stezinar. »Moral bom poklicati stražnika.« Obrnil se je in odšel. Ko je bil pri pokopališčnih vratih, je zaslišal za sabo hiteče korake. Nekdo ga je poklical: »Gospod!«

Obrnil se je. Zagledal je senco starca. Stopil je k njemu. »Kaj je?«

»Odšli bomo ven.«

»To je najboljše,« je rekel Stezinar in si oddahnil. Počakal je, da so odšli s svojimi stoli in torbami skozi vrata. Gledal je za njimi in poslušal jok žene, dokler ni Miha zaklenil mrtvašnic. Potem je odšel nazaj v gostilno.

(Konec sledi.)

POKOPALIŠČE

Smiljan Rozman

(Konec)

Ko se je drugo jutro Stezinar pripeljal na kolesu v službo, se je začudil, ker ciganov ni bilo več na travniku. Pri vhodu na pokopališče mu je prihitel nasproti Miha. Sprva ni spravil iz sebe besede, potem pa se mu je odtrgalo: »Tovariš upravnik, cigani so ukradli mrliča. Mrtvašnica je prazna.«

Pustil je kolo pri vratih in stekel pred mrtvašnico. Pred vrati mrtvašnice številka tri so stali grobarji in gledali v prazno mizo, kot bi ne verjeli svojim očem.

Vprašal je prvega: »Nikjer niste nič našli?«

»Nismo,« je rekel ta. Ostali so prikimali.

Zaklel je in odšel v hišico, da bo javil to vest postaji Ljudske milice in napisal zapisnik. Ko se je potil pol ure ter strgal pet listov, je planil v pisarno Miha. Stezinar je vstal in vprašal: »Ste našli?«

Miha je obupano odkimal z glavo. Zajel je sapo in rekel: »Gospa Vezjak je padla v nezavest. Pred mrtvašnico jo imamo na stolu.«

Stezinar je odhitel iz pisarne. Pred mrtvašnico je na stolu jokala Vezjakova.

Sklonil se je k njej in jo vprašal: »Kaj je, gospa, kaj je vendar?«

Ona pa je venomer ponavljala: »Krsta, krsta, poglejte krsto.«

Vsi so se zazrli v mrtvašnico. Zagledali so med vencu in rožami ciganovo surovo zbito krsto in v njej pokojnega doktorja Vezjaka. Stezinar je zaklel in tekel v pisarno k telefonu.

Popoldan so pokojnega dr. Vezjaka položili v novo krsto, prav tako, kot je bila tista, ki je ponoči izginila s ciganom vred. Ciganov niso našli do večera, tudi drugi dan ne. Stezinar je zmerjal svoje grobarje, miril razburjene upokojence in venomer vpraševal: »Je že kdo telefoniral?«

Popoldan naslednjega dne je moral celo poročati pri referentu. Ta mu je rekel: »Tovariš Primož, to je sramota za našo upravo.«

Primož Stezinar bi mu najraje rekel: »Dosti imam vsega, želel bi, da me razrešite upravniškega mesta in me postavite na drugo, manj odgovorno mesto.« Pa je stisnil zobe in dejal: »Skušal bom vso stvar urediti, tovariš referent.«

Janeza Drakslerja tisti popoldan ni bilo na pokopališču. Sedel je v velikem naslonjaču pri Mayerjevi vdovi, pil črno kavo in žvečil čajno pecivo. Mayerjeva mu je prinesla na dan stare albume, sedela sta drug ob drugem in, kot že tolikokrat, preživljala svojo mladost.

»Vidiš, kakšna sem bila takrat, ko sem prišla z Dunaja. Saj se spomniš, tridesetega leta. Takrat sva se sestala v tisti majhni vasi pod hribom. Bila sem zmeraj v skrbeh, da naju kdo ne zalezuje.«

»Res, vedno si se bala,« je pritrdil Draksler.

»Nihče ni izvedel za najino skrivnost. Če sva se srečala v mestu, sva šla drug mimo drugega, kot da bi se nikoli ne poznala. V notranjosti sem se tresla od spoznanja, da te imam rada, na zunaj pa sem kazala z dolgočasen obraz.«

»Tudi z mano je bilo tako.«

»Če sem te videla z drugo žensko, sem bila ljubosumna in sklenila sem, da se ne bom nikoli več srečala s tabo, ko pa je prišel čas zmenka, nisem vzdržala doma, in ko sem bila s tabo, te nisem niti vprašala zanjo.«

Pobožal jo je po roki.

Pogledala je svoje koščene pegaste roke in zašepetala: »Če pomislim, kakšne so bile.«

»Imela si zelo lepe roke in lep obraz in lepo postavo.«

»Kakšna sva pa zdaj,« se je posmehnila.

Pregledovala sta slike do večera. V temačni sobi je bil mir in občutila sta le prisotnost drug drugega, ki ju je božala po duši, in imela občutek, da sta še prav mlada, da bi lahko tekala po stanovanju, se lovila, igrala, in predala sta se temu občutku, ne da bi rekla besedo, ne da bi se premaknila, ker sta vedela, da bi takrat ta prijetni občutek skopnel in da bi se znašla sredi puste vsakdanjosti. Ko sta se nasedela drug ob drugem, je rekel on: »Ždaj pa grem, danes sem pozen.« Čeprav bi najraje ostal.

Odvrnila je: »Saj ni pozno. Kdaj boš spet prišel?« Čeprav bi najraje rekla: »Tukaj ostani. Naredila bom nekaj večerje, potem bova šla v posteljo in se tam pogovarjala, dokler ne bova zaspala.«

Oblekel si je suknjič, vzel v predsobi palico, njo pa rahlo poljubil na čelo in rekel: »Na svidenje!«

Pri vratih mu je zašepetala: »Še kdaj pridi. Včasih mi je tako dolgčas, sicer bom pa tako še ta teden prišla na pokopališče.«

Tretji dan po kraji mrliča je dobil Primož Stezinar uradno obvestilo iz sosednega mesta, da so našli cigane. Drugo jutro se je odpeljal z vlakom tja. Toda popoldne se je vrnil brez krste in mrliča, ker so cigani mrliča pokopali v nekem gozdu, nihče ni hotel povedati, kje.

Ko se je vrnil na pokopališče, mu je rekel Miha: »Že spet imam slabo novico.«

»Kaj?«

»Vaša bivša žena je bila tukaj.«

»In?«

Miha je pokazal z glavo na prazno mizo.

»Vi idioti ste ji dali radio?«

»Nikogar ni bilo v pisarni. Ko sem se vrnil, je stala sredi sobe s škatlo v naročju. Rekel sem: ‚Ne smete ga vzeti.‘ Pogledala me je in odgovorila: ‚Ne vtikajte se v tuje stvari, to vas nič ne briga.‘ Jaz sem ji dejal: ‚Zastopam tovariša upravnika in odgovarjam za vse stvari v pisarni.‘ ‚To je privatna stvar.‘ ‚Vseeno.‘ ‚Umaknite se, da grem ven s to škatlo.‘ ‚Postavite jo na mizo.‘ Videla je, da se nočem umakniti. Stala je nekaj časa rdeča sredi sobe. Ko sem se ji hotel približati in vzeti radio, je treščila ob mojem prvem koraku radio ob tla.«

»In kaj je bilo potem,« je vprašal s tresočim glasom Primož Stezinar.

»Potem sem jo, oprostite, usekal, morda malo preveč, in poklical milico. Stražnik jo je kasneje odvedel na postajo.«

»Kje pa je radio?«

»V omari.«

Stezinar je odprl omaro in zagledal na dnu razbit radio in bilo mu je, kot da bi ga nekdo oropal še za tisto malo veselja, kar mu ga je preostalo.

Poleti so se grobovi pogreznili v trzavico pripekajočega sonca, ciprese so se stisnile vase in sence so se zgostile v kratke temne lise. Grobarji so posedali za šupo, igrali enaindvajset in pili pivo, ki so ga prinesli iz gostilne nasproti pokopališča. Branjevka Marija Pračko je že ob enajstih pospravila svojo stojnico, naložila velike konzervne škatle na cizo ter se vsa prepotena odvedla domov. Vrnila se je šele ob petih popoldne, ko je vročina popustila. Takrat so prihajali ljudje s škropilnicami. Stali so v vrstah pred vodovodnimi pipami, polnili posode in hiteli h grobovom, da zalijejo rože. Po zalivanju so posedeli na klopcah, dokler se ni zmrachilo in ni zazvonil zvonček pri izhodu.

Takrat se je oglasil iz posebne sobe v gostilni nasproti pokopališča pevski zbor upokojencev. Poletni so imeli vaje trikrat na teden. Zdaj je bilo, kot da bi šla smrt na počitnice. V primerjavi z drugimi letnimi časi je umiralo le malo ljudi. Pokopališče se je spremenilo v velik cvetoč park, poln blagodejne tišine. Pa tudi, če je kdo umrl, je vse

skupaj učinkovalo v tem žarečem soncu manj žalostno; kot da bi sonce pomagalo rahljati bolečino.

Primož Stezinar se je zagledal v mlado dekle, ki je prihajalo ob nedeljah pred pokopališče prodajat rože. Ime ji je bilo Majda. Stala je ob ograji za tremi velikimi lonci, polnimi rož, in zrla v mimooidoče.

Včasih je katera od žensk pristopila in vprašala: »Po čem pa so nageljni?«

Dekle je odgovorilo: »Po trideset dinarjev, vrtnice po štirideset, gladiole po petdeset.«

»Pa so sveže?«

»So,« je reklo dekle. »Danes sem jih narezala.«

Ko je rože prodala, je spravila lonce v kot ob zidu in odšla po pokopališču.

Primož Stezinar jo je opazoval skozi pisarniško okno. Ob pogledu nanjo je zmeraj občutil prijeten drget, ki ga je spominjal na čase, ko se je prvič srečal s svojo nekdanjo ženo.

Majda je šla po glavni poti in pri križu zavila proti otroškemu delu pokopališča. Skočil je iz pisarne ter odhitel po stranski poti, prečkal pokopališče in ji pri grobovih ruskih ujetnikov prišel naproti.

Obstal je ter jo vprašal: »Si že prodala?«

»Že.« je reklo dekle.

»Kaj pa zdaj?«

Dekle je skomignilo z rameni: »Hodim okoli.«

»Zmeraj sama?«

»Zmeraj.«

»Pa ni dolgčas?«

»Ni.«

»Dan za dnem biti sam.«

»Dan za dnem, če le morem.«

»Zakaj?«

»V službi ne more biti človek sam.«

»Da, res.«

»V službi se človek naveliča ljudi in v prostem času želi biti sam.«

»Meni je zmeraj nerodno biti sam. Zdi se mi, kot da bi bil zaprt v grobnici.«

»Kaj niste nikoli v sobi sami?«

»Ponoči, toda takrat spim.«

»Jaz sem rada v sobi sama, čeprav ne spim.«

»Kam pa hodiš drugače?«

»Hodim k ribniku, k ribniku v gramozni jami.«

»Zakaj k ribniku?«

»Ker je miren in zelenkasto siv kot mrtve oči.«

Primožu Stezinarju je postalo nerodno, ker se mu je zdelo neumno, da mlado dekle govori o teh stvareh. Ni vedel, kaj bi še vprašal, bal se je, da spet ne bo začela govoriti o grobovih. Molče jo je spremljal in gledal njeno belo, ob telesu visečo roko, ki je stiskala v pesti svilen robček. Spolzela je s pogledom po njenem vratu, do kostanjevih las, v katere je sonce vpletlo bakren odtenek, potem je obstal s pogledom na njenih belih natikačih.

Ponovil je: »Kot mrtve oči.«

Dekle ga je počasi pogledalo in reklo: »Da.«

Stezinar se je obrnil k njej: »Šel bi rad s tabo k ribniku.«

Dekle je molčalo, potem je odvrnilo: »Če hočete.«

»Kdaj greš tja?«

»Morda še danes.«

»Šel bom danes s tabo.«

»Če hočete,« je ponovila in odšla k otroškim grobovom.

»Koga imaš tukaj?«

Skomignila je z rameni: »Nekoga.«

»Počakal te bom pred vrati.«

»Če hočete,« je rekla, ne da bi ga pogledala. On je zastal in jo opazoval, kako je počasi odstopicala med vrbe, kjer so bili razmetani otroški grobovi.

Stal je nekaj časa na poti in bil jezen nase in nanjo. Zdelo se mu je, da se s tem dekletom človek sploh ne more pogovarjati. Če je govorila, ti ni nikoli pogledala v obraz in se je zdelo, kot da govori nekomu tretjemu.

Neke sobote v avgustu, ko je lilo kot iz škafa, sta se poročila Mayerjeva vdova Clara in Janez Draksler. Poroko sta obhajala v posebni sobi gostilne nasproti pokopališča. Vsi upokojenci, ki so prihajali na pokopališče, so bili tja povabljeni: Primož Stezinar, Miha, šepavi Andrej in še dva druga grobarja. Pevski zbor upokojencev jima je zapel nekaj pesmi, za dobro voljo pa je skrbel Tine Bratko, gledališki glasbenik v pokoju. Vlekel je harmoniko, kot bi hotel zajeti z rokami vso sobo, njegovi kosmati prsti so plesali po tipkah kot noge starega, izmučenega pajka.

Plesali so le malo, ker jih je večina imela naduho in visok krvni pritisk. Sedeli so pri mizi, pravili drug drugemu stvari, o katerih so se že neštetokrat pogovorili, in počasi srkali vino, ki jim je počasi zlezlo v noge in jih prikovalo k stolom. Najbolj živahen je bil Draksler. Hodil je od gosta do gosta, jih trepljal po ramenih in ponavljal:

»Rečem vam, nikoli ni prepozno, samo mlad se mora človek počutiti.« Vdova Clara Mayer, od tistega dne Clara Draksler, pa je poiskala poročno sliko s poroke z Mayerjem in govorila: »Vidite, takšna sem bila takrat, kako čas hitro mine in spremeni človeka.«

Ko so se prižgale luči in je v sobo dahnil vonj mokrega poletnega večera, je Primož Stezinar vstal ter jima čestital v imenu vsega kolektiva Pogrebnege zavoda. Rekel je, da je to zelo razveseljivo, za vse njune prijatelje in znance, svetel primer dolgotrajnega nesebičnega prijateljstva in zaupanja.

Od tistega dne sta prihajala Janez in Clara Draksler skupaj na pokopališče, se sprehajala med grobovi ter posedala na klopci ob grobnicah. Mimo so prihajali znanci, ju pozdravljali in vpraševali: »Kako je kaj?« Odgovarjala sta jim: »Dobro, hvala, kar dobro.«

Nekega dne ji je rekel Draksler: »Clara, nekaj bi ti moral povedati.«

»Kaj?« Začudeno ga je pogledala.

»Ne vem, če me boš razumela.«

Prijela ga je za roko: »Kar povej.«

»Oba sva že stara. Kdo ve, kaj se lahko zgodi. Nikogar ne bova pustila za sabo, da bi skrbel za najine stvari.«

»Oh,« se je zasmejala. »Bodo že poskrbeli za to.«

»Že, že. Mislil sem nekaj drugega. Mislil sem na grob.«

»Saj imava grobnico. V grobnici bova ležala, skupaj z mojim rajnkim. Prav nič ne bo hud zaradi tega.«

Drakslerja je prijetno pogrelo pri srcu. »Gre zaradi napisov na spomeniku. Lahko bi že zdaj dala vklesati najini imeni, da bi videla, kako bo napis učinkoval.«

»Malo nenavadno je to,« je rekla Clara in se zamislila.

»Lahko bi najini imeni do smrti prekrili, tako da bi se ljudje ne motili in naju ne imeli za mrtva, vendar mislim, da bi bilo to, kar predlagam, v redu. Kdo ve, koliko časa bodo packali po najini smrti in kako bodo napisali, danes se ne moreš zanesti na obrinike.«

Clara je prikimala: »Morda bi bilo res dobro, če bi storila to stvar, preden še ni prepozno.«

Hvaležno jo je prijel za roko in jo poljubil s suhimi ustnicami. Bil je srečen in vesel, da ni mogel spregovoriti besede. Gledal je proti veliki črni grobnici in mislil, kako bo nekoč ležal spodaj, v tistem prostoru, in kako se bo na spomeniku z zlatimi črkami blestelo njegovo ime.

Molčala sta in zrla v rdeče zahajajoče sonce. Ona se ga je rahlo dotaknila ter tiho rekla: »In še pokopana bova skupaj.«

Ribnik je bil zelenkasto siv kot mrtvo oko. Majda je sedela na gramozu. Stezinar je stal ob njej in zrl na drugo stran proti pokopalšču, kjer je nekdo napajal konje. Spomnil se je ciganov in neprijetno ga je spreletelo. Ko je kmet s konji odšel, je sedel k njej in ji dal roko okoli vratu.

Ona je še zmeraj zrla v ribnik, ne da bi se zmenila zanj.

Prijel jo je za glavo ter jo obrnil k sebi, da ji je videl oči.

Vprašala ga je: »Kaj je?«

»Nič,« je rekel.

Pogledala ga je in rekla: »Ti boš še dolgo živel.«

»Zakaj?«

»Vem. In čeprav si še mlad, se počutiš zelo star. Zdi se mi, da se počuti človek po vsaki smrti svojca, znanca in sorodnika starejši. Ob vsaki smrti zatone določena doba, ki je povezovala človeka in umrlega. In ti si pokopal toliko ljudi.«

Postalo mu je mučno, skušal se je nasmehnuti, pa mu je nasmeh zamrl na ustnicah. Potem je zininil: »Tudi ti boš dolgo živela.«

»Ne vem, mogoče.«

»Bi rada dolgo živela?«

»Ne vem, vseeno mi je.«

»Povej, če si sploh lahko kdaj vesela?«

Našobila je ustne: »Že, samo poredko.«

»Kdaj, na primer?«

»Če sem skupaj z rožami. Sama.«

»Če te poljubljam, nisi vesela?«

»Ne, nisem.«

»Kaj pa potem?«

»To je samo prijetno.«

Gledal je njen ravnodušni obraz in najraje bi jo udaril. Potegnil jo je na topel gramoz in prisesal svoje ustnice na njene. Zaprla je oči in ga prijela za roko. Ko je odmaknil ustnice, so ostala njena usta priprta, pogledala ga je in njene oči so ostale iste kot prej.

Rekla mu je: »Bolje, da si najdeš drugo. Z mano ni nič.«

Sedel je in pokimal.

»Veš, zame je važna le ena stvar v življenju, vse drugo jemljem za vas druge preveč preprosto.«

»Kaj je važno zate?«

»Bratov grob. Moram najti bratov grob.«

»Bratov grob iščeš?«

Pokimala je.

»Kdaj pa je bil pokopan?«

»Med vojno, ob bombardiranju.«

»To bo težko, nobenih podatkov ni od takrat.«

»Bil je še prav majhen, zato mislim, da je pokopan med otroki.«

»Ne vem, če ti bom lahko pomagal poiskati. Nobenih podatkov ni od takrat. Ne veš, kdo ga je pokopal?«

»Ne vem.«

»Kaj pa starši?«

»Oni so bili v taborišču in so tam ostali. Midva sva živela pri teti.«

»A,« je rekel in najraje bi vstal in začel bežati proti gozdu, dokler bi se ne zgrudil od onemoglosti. Najraje bi zakričal, da bi se razlegalo čez ribnik do pokopališča: »Saj jih niso pokopavali tako, kot danes pokopavamo ljudi. Trajalo bi veliko predolgo. Skupaj v veliko jamo so jih vrgli, otroke in žene in može, vse v veliko jamo.«

Dotaknila se mu je roke: »Kar tako sem te vprašala. Tako rada bi vedela, kje je pokopan.«

Pokimal je.

»Nekaj bi te še prosila.«

»Kaj?«

»Če slučajno umrem, me moraš pokopati med vrbe.«

Ni se je upal pogledati. Spet bi jo udaril, ker se mu je zdela misel, da bo nekoč ležala v mrtvašnici, neznosna in zoprna. Rekel je: »Tam je samo za otroke.«

»Saj sem jaz tudi otrok. Nič skupnega nimam z vami odraslimi, rože imam rada, kot jih imajo radi le otroci, in tudi bojim se vas včasih kot pravi, majhni otroci. Otroci radi jedo čokolado, jaz pa se rada poljubljam; samo zato, ker je prijetno. Obljubi mi, da boš to storil, ne rečem, da bom kar tako umrla.«

Pokimal je.

»Pojdi, greva zdaj k meni. Saj greš rad k meni, kajne?«

Ničesar ni odgovoril. Vstal je in odšla sta ob ribniku proti pokopališču.

Ko je drevje začelo rumeneti in so se v vinogradih nad mestom oglasili klopotci, so prinesli ljudje na grobove prve krizanteme. Bakreno sonce je zlezlo tik nad strehe hiš in pokopališče se je začelo odevati v praznično razpoloženje.

Primož Stezinar je šel z vsem kolektivom v krojaško podjetje na poskušnjo novih uniform.

Ljudje so prihajali na grobove, jih urejali, nasipavali nov pesek in hodili gledat, kako napreduje delo pri drugih. Tisti, ki še niso imeli na grobovih nagrobnikov, so postavili ploščice, na katerih je pisalo

»Provizorij«, samo da bi ne mogel kdo misliti, da ne spoštujejo dovolj umrlega svojca in da so morda denar, namenjen za nagrobni kamen, porabili za nakup hladilnika. Mestno vrtnarsko podjetje je postavilo pred pokopališčem visoko reklamno ploščo z besedami: »Vedno sveže cvetje in venci pri Mestnem vrtnarskem podjetju, Karlovčeva 4.«

Nekaj dni pred praznikom, ko so bili grobovi že urejeni, je začelo spet izginjati cvetje. Primož Stezinar je preklinjal, sprejemal pritožbe in spet je moral postaviti nočno stražo. Tudi to ni nič pomagalo. Rože so izginjale zdaj tu zdaj tam, največkrat velike, rumene krizanteme, ki so bile najdražje in jih je bilo težko dobiti.

Branjevka Marija Pračko je rekla gospe Mrdavsovi: »Tukaj ni vse v redu, Morda pa straši. Pomislite, ponoči stražijo in kljub temu izginjajo rože. Morda je to božja kazen, ker je zadnje čase toliko pogrebov brez duhovnika.«

Gospa Mrdavs se je hitro pokrižala in prestrašena odgovorila: »Prav imate, gotovo bo nekaj takega.« Tiho se je odzibala na pokopališče, da bi povedala drugim ženskam.

Stezinarju se tega nobena ni upala povedati, ker so vedele, da je član partije in da ne verjame v svetnike in strahove.

Upokojenci so razburjeno hodili po pokopališču, in če so zvedeli za nove pokradene rože, so odhiteli h grobu. Stari Draksler je vzel iz žepa beležnico in vprašal tarnajočo ženo: »Kakšne rože so bile, gospa?«

Ženska si je obrisala solze in rekla: »Krizanteme. Velike rumene krizanteme.«

»Kdaj ste jih prinesli na grob?«

»Včeraj popoldne.«

Draksler si je spet zabeležil v beležnico. »V tej vazi so bile, kajne?« Pokazal je s prstom na prazno vazo.

»Da, v tej.« Ženska je spet zajokala: »Še rajnkih ne pustijo pri miru, antikristi.«

Draksler jo je potrepljal po rami. »Potolažite se gospa, bomo že že izvedeli, kdo so ti nepridipravi.«

Šel je k svoji grobnici in rekel zaupno ženi: »Clara, zdaj lahko greva.«

Odšla sta s pokopališča do avtobusne postaje in se odpeljala v mesto. Na trgu sta kupila trideset velikih rumenih krizantem. Šla sta domov, položila krizanteme na mizo in vsako pri vrhu zarezala. Kasneje so pozvonili Polanko, Martinc in Vezjakova vdova s sinom in hčerko. Porazdelili so si krizanteme in odšli na pokopališče, kjer so krizanteme položili na grobove.

Drugega dne zjutraj so rože spet izginile. Stezinar je telefoniral na milico. Prišli so trije stražniki, toda več kot hoditi po pokopališču in paziti niso mogli.

Draksler in njegova žena Clara sta že vse jutro pred pokopališčem kupovala krizanteme. Hodila sta od ženske do ženske pred glavnim vhodom, jemala v roke rumene krizanteme, jih obračala, ogledovala in jih spet vračala v konzerve od ameriškega sira.

Ves trud je bil zaman. Ostala je le še Marija Pračko. Žena je rekla Drakslerju: »Tudi tam ne bo nič, ona je poštena ženska, dosti denarja ima in gotovo bi se ne lotila kraje. Morala bova iti na trg.«

Draksler je skomignil z rameni: »Če sva že pri drugih pogledala, morava pri njej tudi.«

Marija Pračko ju je pozdravila: »Klanjam se, bosta kaj kupila, danes imam izredno lepe krizanteme, samo pogledjte jih, kako so velike.«

Draksler je vzel krizantemo v roko in dejal: »Res so lepe.« Že jo je hotel vrniti v lonec, ko je nenadoma zagledal pri vrhu peclja majhno znano zarezo. Začel se je tresti od razburjenja, ni vedel, kaj bi, pa se je le zbral in ponudil krizantemo ženi: »Poglej, Clara, res je lepa.«

Žena je pogledala krizantemo. Ko je opazila zarezo, je prebledela in pogledala v tla, ker ji je postalo nerodno.

Draksler je jemal iz lonca krizanteme, jih polagal na mizo ob loncu in ustnice so mu trepetale od razburjenja.

Marija Pračko se je z rokami, prekržanimi na prsih, smejala. »Danes bosta veliko napravila za rože,« je rekla.

Draksler jo je pogledal: »Nič ne bova kupila.«

Marija Pračko se je zresnila, potem se je spet zasmejala: »Draksler, vi ste star nagajivec, zakaj jih pa potem mečete iz lonca?«

»Ker so te krizanteme moje.«

»Seveda so vaše, če jih boste kupili,« se je zasmejala Pračkova.

»Te krizanteme sem že včeraj kupil na trgu. Že od včeraj so moje.«

»Ste pri pameti, Draksler?« je rekla Marija Pračko in zardela.

»Čisto pri pameti. Včeraj popoldan sva jih z ženo kupila na trgu. Potem sem jih doma zaznamoval, drugi so jih prinesli na pokopališče. Pogledjte te zarezice. Kdo bi delal na krizanteme take zarezice?«

Marija Pračko je vzela cvetico v roko in pogledala pecelj. »Zakaj pa bi ne bila slučajno na peclju kakšna zareza?«

»Pa naprej pogledjte. Na vseh krizantemah so prav enake. Zdaj pa lepo priznajte, da ste jih pobrali na grobovih.«

»Kaj naj priznam, ste znoreli! Spet si nekaj izmišljate. Vedno tiščite nos v stvari, ki vas ne brigajo. Lej ga no, zdaj me še dolži, da sem kradla, prismođa stara.«

Drla se je, krilila z rokami, rdeča v obraz.

Drakslerjeva žena se je umaknila med ljudi, ki so se začeli zbirati pred stojnico. Draksler pa je prebadal branjevko z očmi in se tresel od jeze. Nenadoma je dvignil roko, pogledal po ljudeh okoli sebe in zavpil, kolikor je mogel: »Ta je kradla, ta je kradla rože!«

Marija Pračko je zavreščala: »Laže, norec, laže!« Vzela je v roke manjšo konservno škatlo, polno cvetja, in jo vrgla proti Drakslerju. Ta se je spretno umaknil, še vedno dvigal roko in vpil: »Ta je kradla, ta je kradla!«

To je trajalo, dokler se ni prebil skozi množico miličnik Bohak. Vprašal je: »Kaj je zdaj tukaj?«

Draksler ga je prijel za roko: »Našel sem ukradene krizanteme. Včeraj sem jih kupil, danes ponoči so bile ukradene z grobov in zdaj jih ta ženska spet prodaja.«

»Laže, tožila ga bom za razžalitev časti.«

»Vse sem zaznamoval, poglejte. Na vsaki riži je lepa, majhna za-reza. Imam priče. Ženo, starega Polanka, Marinca in gospo Vezjak.«

Ljudje so pritiskali v stojnico.

Miličnik je zavpil: »Kaj je zdaj, pojdite po svojih poteh!« Obrnil se je k Mariji Pračko. »Gremo v pisarno!«

»Nikamor ne grem. Prodajati moram rože.«

»Ukradene rože,« se je vmešal Draksler in cvetel od zadoščenja.

»Le pojdite, če ne vam bo prekleto žal,« je rekel stražnik.

»Vidite, boji se!« je zmagoslavno zavpil Draksler in glas se mu je tresel.

Šli so v pisarno Primoža Stezinarja. Ljudje so se raztepli, stojnica je ostala prazna in na tleh je bil kup pohojenih krizantem.

Upokojenci so razburjeni hodili okoli okna Stezinarjeve pisarne in skušali uganiti, o čem se v pisarni prerekajo. Marija Pračko je stala ob peči, krilila z rokami, nekaj dopovedovala Stezinarju in miličniku, in če je hotel Draksler kaj reči, če je le odprl usta, je začela kriliti še bolj in kričati, da se je slišalo na dvorišče.

Iz pisarne je prišel Stezinar in se obrnil k upokojencem: »Ste morda videli Polanka?«

»Tukaj!« je zavpil Polanko, ki je čakal z Martincem in Vezjakovo pred vrati.

»Pridite, prosim, v pisarno.«

Ko so se zaprla za njimi vrata, so se upokojenci primaknili prav do njih, tako da so slišali vsako besedo.

Miličnik Bohak je sedel z beležnico pri pisalni mizi in izpraševal Polanka: »Poznate te krizanteme?«

Polanko je važno vzel v roko krizantemo in jo pogledal: »Poznam, tukaj je zarez. Včeraj sem prinesel na pokopališče sedem takih krizantem in jih položil na stričev grob.«

»Zakaj na stričev grob?«

»Ker je ta grob nepomemben. Nihče ni poznal mojega strica. Umrli je že pred dvajsetimi leti. Če bi dal rože na grob moje žene, bi morda tat ne ukradel, ker me pozna, ker me vidi vsak dan na pokopališču.«

Vežjakova in Martinc sta pogledala krizanteme in pokimala. Vežjakova je rekla: »Jaz sem jih prinesla pet in moja dva otroka tudi nekaj.« In Martinc: »Jaz pa šest.« Potem je pogledal Marijo Pračko, ki je sedela na klopi ob peči, in pljunil.

Ta je vstala ter zavpila: »Sovražijo me, vsi me sovražijo, mrhovinarji, ker jim nisem hotela dajati zastonj evetic!«

»Umirite se.« je rekel miličnik Pračkovi. Obrnil se je k Polanku: »Hvala, lahko greste, če vas bomo potrebovali, vas bomo poklicali.« Spet je pogledal Marijo Pračko: »Kdaj ste jih pa izmaknili?«

Marija Pračko je zakričala: »Pri miru me pustite. Pritožila se bom na pristojnem mestu in tožila vas bom vse po vrsti.« Obrnila se je k Drakslerju: »Tega starca poslušate; vprašajte ga, kje je bil pod Hitlerjem, ko sem jaz pomagala partizanom.«

»To nima zveze z rožami,« je rekel miličnik.

»Kaj nima zveze. Zdaj nas bodo hitlerjanci tožarili, tako daleč smo prišli.«

Draksler je rekel rdeč od jeze: »Koza, saj me sploh tukaj ni bilo, enainštiridesetega sem bil izseljen v Srbijo.«

»Vseeno, kdo ve, kaj si počenjal tam, bom že zvedela.«

Vežjakova, Martinc in Polanko so še zmeraj stali pri vratih. Stezinar jih je pogledal: »Zdaj lahko greste, tovariši, pa hvala lepa. Če bo treba, vas bom spet poklical.«

Nejevoljno so pokimali in počasi odšli iz sobe, jezni, da ne morejo poslušati do konca.

Zunaj so jih obstopili upokojenci in ženske ter jih zasuli z vprašanji.

Polanko jim je rekel: »Seveda je kradla, le tega ne vemo, kako.«

Upokojenci so prikimali in rekli skoraj v zboru: »Saj sem vedel, da je ona, že davno mi je bila sumljiva.«

Proti poldnevu je odpeljal miličnik Bohak Marijo Pračko na postajo Ljudske milice.

Primož Stezinar je hodil po pokopališču in ljudje so ga vpraševali: »Gospod upravnik, pa je bila res ona?« Ali pa: »Tovariš upravnik, kako je mogla kaj takega storiti?«

Ob dveh popoldne je pritekel na pokopališče šepavi Andrej in vpil: »Tovariš upravnik, tovariš upravnik!«

Ljudje so prenehali z delom, se zravnali in radovedno gledali za fantom .

Stezinarja je našel pri grobovih talcev. Ves zadihan je rekel: »Tovariš upravnik, dva miličnika vas čakata v pisarni.«

Primož Stezinar je odhitel proti izhodu. Upokojenci so se spet začeli zbirati pred pisarno kot črne kavke. Stezinar se je vrnil iz pisarne in s hitrimi koraki oddrobil proti Mihovi hišici. Upokojenci so se obrnili za njim in čakali na belem pesku pod cipresami.

Stezinar se je vračal v pisarno. Upokojenci so ga skušali ustaviti, on pa je samo razširil roke in rekel: »Nič ne vem, res nič ne vem, videli bomo.« Izginil je v pisarni.

Kasneje so se prikazali na vratih Stezinar in dva miličnika. Spet so odšli k hišici. Čez nekaj časa sta miličnika odpeljala Miho proti postaji Ljudske milice.

Draksler je šel počasi h grobnici Mayerjevih. Upokojenci so mu zastavili pot: »Kaj je bilo z Mihom?« je vprašal Polanko.

Draksler je utrujen odvrnil: »Miha je kradel rože, Pračkova jih je pa prodajala. Skupaj sta delala. To je izjavila Pračkova na postaji.«

Upokojenci so se spogledali, pokimali in odšli povedat novico drugim.

Primož Stezinar si je oddahnil. Skoraj vesel je šel pred vhod na pokopališče in vprašal Majdo: »Si že prodala?«

»Že.«

»Tista dva kradljivca smo ujeli.«

»Da, vem.«

»Pojdi, greva nekaj pojedst.«

Prikimala je.

Sedela sta v kotu posebne sobe, srkala vino in čakala na kosilo.

Stezinar je drsal s pogledom po stenah, se ustavil na slikah velikih pogrebov in velikih pokojnikov, ki so bile prilepljene druga ob drugi v treh velikih okvirih. Nenadoma se mu je zazdelo, da je ta gostilna preblizu pokopališča, preveč zraščena z njim in da je bolj podobna mrtvašnici kot gostilni. Pravzaprav je bila nekaj vmesnega in ni pustila človeka za trenutek, da bi mislil še na kaj drugega, ne samo na smrt.

»Včasih so bili veliki pogrebi.« je rekla Majda.

»Ti se jih ne moreš spominjati.«

»Saj vidim slike. Dobro, da jih zdaj več ni. Vsaj velikih in tako dolgih ne. Nekaj bolnega je v pogrebih.

»Kako bolnega?«

»Človek umre, ker je star, ker je bolan, umre, ker pač mora umreti, prej ali kasneje. Toda ljudem ni dosti, da je umrl. Z njim morajo odigrati še zadnjo predstavo, z vsem tistim petjem, govorjenjem in glasbo, tako premišljeno žalostno in bolno.«

»Kaj bi pa ti storila?«

»Ne vem. Toda zase bi ne želela nobenega pogreba. Prav tiho bi me morali nesti ponoči do jame in pokopati, tako da bi nihče ne smrkal v robec, da bi ne buljil vame. To bi želela.«

Stezinar je skomignil z rameni. Spet je ni, kot tolikokrat prej, razumel. Bila je lepa, da bi se človek zaljubil vanjo, hkrati pa je s svojo topo žalostjo lahko pripravila človeka, da bi jo udaril, da bi ji iz ust pritekla kri in se pomešala ob ustnicah s solzami.

Vprašal jo je: »Si kdaj jokala?«

Začudena ga je pogledala. »Že dolgo ne. Nekoč, da, ko sem bila še prav majhna.«

Stezinar je pogledal njen blede obraz, njene debele ustnice in mrtve oči in nenadoma ga je postalo strah. Vstal je in rekel: »Tako pridem, grem samo nekaj pogledat.«

Prikimala je.

Odšel je za hišo, se naslonil na zid in se zazrl v hrib.

Na dan mrtvih so pokopališki uslužbenci oblekli nove uniforme. Zdaj so bili bolj podobni vratarjem luksuznega hotela kot grobarjem. Zanje je bil ta dan praznik in prav tega dne so se dokopali do občutka svoje prave vrednosti. Hodili so med grobovi, se postavljali pred vrata in odgovarjali ljudem na vprašanja. Nekateri ljudje so iskali grobove svojcev, grobove, ki jih sploh ni več bilo in je spal na tistem prostoru zdaj kdo drugi svoj večni sen. Po petnajstih, morda dvajsetih letih so se nenadoma spomnili pokojnika in sklenili, da obišejo njegov grob. Ob takih primerih je bilo Stezinarju zmeraj nerodno in po navadi je dejal: »Ostanki vašega dragega pokojnika so še zmeraj tam, pa tudi vi prižgite tam svečko, čeprav je zdaj tam nagrobni kamen z drugim imenom.«

Ljudje so začeli prihajati na pokopališče že zgodaj zjutraj, ko se je pilepilo na vzhodno nebo veliko rdeče sonce. Pokopališče je utonilo v vonj krizantem, v mrmranje ljudi in škrebjanje peska.

Ljudje so prihajali z avtobusi do križišča pred pokopališčem, se prerili skozi vhod, šli do groba umrlega svojca, prižgali sveče in ostali nekaj časa pred grobom. Zrli so v ime na nagrobniku, se ustavili z mislimi pri nekoč ljubi osebi, da so jo čutili tesno ob sebi in da so slišali, kako jim šepete kot nekoč: »Veš, rada te imam, sama ne vem zakaj, tudi nočem razmišljati o tem.« Ali pa: »Mama, potrebujem deset dinarjev za zvezek.« Ali pa: »Če bova zidala, bova kupila parcelo na desnem bregu...«

Z umrlimi so se tiho prikradli nazaj stari časi. Umrli so vstali iz grobov in se sprehodili s svojci po pokopališču. In otroci, nekoč umrli, so se razposajeno igrali med vrkami žalujkami in brezami in zaljubljeni, že davno v grobu, so se tiho poljubljali in šepetali pod cipresami. Obdobje sto let se je skrčilo v trenutek enega dne, preteklost, sedanjost in prihodnost so si stisnile roke. Ljudje so hodili med grobovi, se tiho pogovarjali med sabo, pogovarjali z umrlimi, se pozdravljali z rahlim priklonom, ne da bi želeli kaj več govoriti, čeprav bi se morda, ko bi se srečali v mestu, udarili po ramenih in z glasnim govorjenjem zavili v gostilno.

Ko so ljudje prehodili vse pokopališče, so zavili tja, kjer so bili pokopani otroci, položili šopek rož na komaj zaznavno, travnato krtino, prižgali svečko nekemu, ki ga niso nikoli poznali, nekemu, ki sam ni vedel, zakaj je umrl. In prižgali so svečko še na grobovih padlih vojakov in prižgali svečko na grobovih talcev, ker se jim je zdelo, da so si umrli otroci, talci in padli vojaki med sabo podobni, da se jim je naredila neka krivica, katere so morda krivi tudi oni sami, če ne zaradi drugega, že zato, ker so tudi oni ljudje, čeprav samo živi ljudje.

Proti večeru se je pokopališče pogreznilo v mrak. Nekateri so prišli zdaj že drugič, da bi vdrugič prižgali svečke. Lučke so se dvignile nad grobove in zalebdele v trepetajoči rumenkasti pajčevini, v kateri so se majale črne sence, se odkrivali voščeni obrazi, se stegovale bele roke.

Šepavi Andrej je našel Stezinarja na grobovih talcev. Rekel mu je: »Šofer vas kliče, nekoga so pripeljali.«

Stezinar je šel pred mrtvašnice. Šofer je stopil k njemu in mu dal listek. Rekel je: »Iz bolnice sem jo pripeljal. Ponesrečila se je z motorjem. Motorist je le laže ranjen.«

Stezinar je pogledal listek in prečital ime svoje bivše žene. Ni si upal spregovoriti besede, samo prikimal je in šel v mrtvašnico številka pet. Pokrov krste je bil zaprt, že ga je mislil odpreti in ji pogledati v obraz, pa si je premislil. Vzel je iz žepa svečko, jo prižgal z vžigal-

nikom in postavil na krsto. Potem je šel počasi na pokopališče in počutil se je zelo starega in utrujenega, kot bi ga vsi umrli, ki jih je kdaj pokopal, pritiskali k tlom.

Pokopališče je bilo že skoraj prazno. Prišel je do otroških grobov in zagledal Majdino senco, ki je polzela od groba do groba in prižigala svečke. Počakal je, da je opravila.

Prišla je na pot, in ko ga je prepoznala, je rekla: »Morda sem le prižgala tudi na njegovem grobu.«

»Važno je, da si prižgala, velja tudi, če si prižgala na grobovih drugih.«

Šla sta proti izhodu mimo Mayerjeve grobnice, kjer sta se v soju debele voščenke svetili imeni Clare in Janeza Drakslerja. Ko sta prišla pred pisarno, je rekel Stezinar: »Mislim, da bom menjal službo. Prosil bom za premestitev.«

»Zakaj?«

»Kar tako, mislim, da je boljše tako.«

Šla sta naprej po cesti, sama nista vedela kam, in ko sta se obrnila, sta zagledala sence mrtvašnic, cipres, golih vrb in brez, ki so se vzpenjale iz rumene, trepetajoče megle kot tiha bolečina.